

УДК 911.3

Кізюн А.Г.

Зональний чинник у розвитку сільських селитебних ландшафтів Поділля

Наявність проблеми. Упродовж другої половини XX й початку XXI сторіч географи та ландшафтознавці значно більше уваги приділяють дослідженням міських ландшафтів. Містечкові й сільські ландшафти вивчені ще слабко. Це стосується загальних теоретичних засад їх досліджень, структури, класифікації тощо. Серед інших проблемних питань й вплив зональних чинників на формування та функціонування сільських селитебних ландшафтів. До цього часу чітко не визначено – зональними, зонально-азональними чи аazonальними є сільські селитебні ландшафти.

Аналіз попередніх досліджень. Географами, істориками, економістами, етнологами та іншими фахівцями сільські поселення вивчались здавна. З ландшафтознавців вперше звернув на них увагу Ф.М. Мільков. Він у структурі

класу селитебних ландшафтів виділив два підкласи – міські та сільські [4]. В Україні дослідженнями сільських ландшафтів займалися Л.І. Воропай та М.М. Куниця – селитебні геосистеми Поділля [1]; Г.І. Денисик – селитебні ландшафти Правобережної України, де частково розглянуто й сільські ландшафти [2, 3]. З 2005 року розпочато детальні комплексні дослідження сільських селитебних ландшафтів автором статті [5, 6].

Мета – дослідити роль та значення зональних чинників у розвитку та функціонуванні сільських селитебних ландшафтів Поділля.

Результати дослідження. У сучасній структурі селитебних ландшафтів Поділля домінують власне антропогенні ландшафтні комплекси, ландшафтно-техногенні й інколи ландшафтно-інженерні системи, а також рідко зустрічаються натуральні ландшафтні комплекси (табл. 1).

Таблиця 1.

Узагальнена структура сільських селитебних ландшафтів Поділля

Складові сільських селитебних ландшафтів	Ландшафтні комплекси	% до загальної площі
Власне антропогенні ландшафти	Городи, грядки, сади, сінокоси, стадіони, спущені ставки, греблі	60 – 62
Ландшафтно-техногенні системи	Садоби, господарські споруди, культові споруди, склади	25 – 27
Ландшафтно-інженерні системи	Кар'єри, дороги, ставки, теплиці, меліоративні системи	8 – 9
Натуральні ландшафти	Круті схили, яри, урвища, болота	2 – 3

Завдяки тому, що ландшафтно-інженерні й ландшафтно-техногенні системи, розвиток яких не повністю підпорядкований природним закономірностям, інколи мають вирішальне значення та визначають основні особливості функціонування сільських селитебних ландшафтів, останні часто відносять до азональних [2]. Разом з тим, вплив зональних чинників, зокрема кліматичних, гідрологічних та біотичних, чітко фіксується й тут, навіть на невеликих за площею ділянках («островах») функціонування власне антропогенних й натуральних ландшафтних комплексів. Частково доказано, що в сільських селитебних ландшафтах зональні чинники проявляються значно активніше, ніж у містечкових і міських [2].

У смузі мішаних хвойно-широколистих лісів, що охоплює північні райони Хмельницької та частково Тернопільської областей, високий рівень ґрунтових вод, значні заболоченість, особливо у межах низького Полісся, та лісистість, зумовлюють приуроченість сільських поселень до високих безлісних і освітлених ділянок. Найбільш сприятливими для заселення тут вважаються плакорний дренажований, схиловий та частково дюнно-гравістий типи місцевостей. В структурі сільських ландшафтів мішаних хвойно-широколистих лісів водні натуральні й антропогенні комплекси мають суттєве значення. Інколи вони займають до 8-17 відсотків території села. Тут також зростає роль меліоративних ландшафтно-інженерних систем. В ґрунтовому покриві прослідковуються зональні типи дерново-підзолистих та лучних ґрунтів, а в деревних насадженнях у межах сіл переважають зональні види – сосна, ялина, дуб, береза, осика й тополі. Ці насадження (чисті або мішані) інколи займають у селах від 8-10 до 16% їх території, тоді як сади лише 1-2.

Подібна ситуація характерна й для Подільських полісь [3]. Проте є й

суттєві відміни. У зв'язку з тим, що Подільські полісся у висотній диференціації рівнинних ландшафтів приурочені до височинного поліського мезорівня з абсолютними висотами 200-250 м (низьке Полісся 100-125 м), тут значно краща дернованість, менша заболоченість та лісистість, в ґрунтовому покриві переважають різновиди сірих лісових ґрунтів. У межах Подільських полісся села розташовані на першій та другій надзаплавних терасах й, частково, долинах стоку льодовикових вод. Переважно вони приурочені до окраїн лісу або приток річок Південного Бугу.

У межах подільського лісостепу (лісополя) останцеві-вододільний та плакорний типи місцевостей заселені слабо (8-12% сіл). Тут села приурочені до схилових і надзаплавно-терасових місцевостей долин річок. Часто (у Вінницькій області 24% сіл) вони примикають до лісових масивів, або незначні ділянки лісу включені в структуру сіл (1,5% сіл). Особливо це характерно для сільських селитебних ландшафтів, що приурочені до схилового типу місцевостей – Середнє Придністров'я, частково Середнє Побужжя. У селах подільського лісополя, навіть якщо вони розташовані у верхів'ях річкових долин та крупних балках, мало боліт та перезволожених ділянок, майже відсутні меліоративні системи. Села оточені польовими ландшафтами, значно менше або зовсім немає насаджень з натуральних видів дерев і кущів. Зате в таких сільських селитебних ландшафтах характерними є ставки і копанки та садові ландшафти, що інколи займають до 8 – 14% їх території.

У південно-східних та частково східних районах Поділля (Вінницька область) на формування й функціонування сільських селитебних ландшафтів частково діють чинники, характерні для степової зони. Тут села приурочені (80 – 86%) до прирічкових надзаплавно-терасових комплексів та днищ балок (водний чинник); у їх структурі суттєво зростає роль ландшафтно-інженерних зрошувальних систем, значно менше деревних насаджень, зростає вплив прилеглих сільськогосподарських (польових) ландшафтів.

Висновки. Сільські селитебні ландшафти Поділля є зонально-азональними ландшафтними комплексами. При їх оптимізації та раціональному використанні необхідно враховувати як зональні (натуральні), так і аazonальні (антропогенні) чинники. Для того щоб ці чинники враховувати, в структурі сільських селитебних ландшафтів необхідно чітко розрізняти власне селитебні ландшафтні комплекси, ландшафтно-техногенні й ландшафтно-інженерні системи та натуральні ландшафти.

1. Воропай Л.И., Куница М.Н. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подольи. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 90 с. 2. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с. 3. Денисик Г.І., Чиж О.П. Лісостепові полісся. – Вінниця: Теза, 2007. – 210 с. 4. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. – М.: Мысль, 1973. – 222 с. 5. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти: суть і проблеми // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С 42-45. 6. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти Поділля: проблеми оптимізації // Фізична географія та геоморфологія. – К.: Обрії, 2008. – Вип. 54. – С.153-156.

In this article zonal factors are considered in forming and functioning rural settlement landscapes of Podillya, which was formed within the limits of forest-pasture (polisya), forest-field (forest-steppe) areas; it is shown that the rural settlement landscapes of Podillya are the zonal-azonal systems.